

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД У СТРУКТУРІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто природно-заповідний фонд у структурі рекреаційної сфери Волинської області. Охарактеризовано природно-заповідний фонд як об'єкт рекреаційного природокористування. Відображено результати дослідження природно-заповідного фонду Волинської області, проаналізовано його територіальну та функціональну структури. Розглянуто роль та значення природно-заповідних територій та об'єктів для розвитку рекреаційної галузі Волинської області.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства рекреаційне природокористування виступає як одна із систем, яка направлена на відтворення фізичних та духовних сил людини. Рекреаційне природокористування є невід'ємним елементом господарства держави, виступає каталізатором соціально-економічного розвитку, сприяє поліпшенню якості життя населення. Реалізація рекреаційних потреб населення можлива на різних рівнях, відповідно до яких використовуються території та об'єкти. Одним з актуальних напрямів на сьогодні в Україні виступає організація рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях, який ще не має достатнього наукового та організаційного обґрунтування, що і обумовлює актуальність його вивчення. У зв'язку з цим, важливим завданням географічної науки є проведення досліджень, які повинні сприяти вирішенню проблем освоєння та стимулювання діяльності територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) на засадах раціонального рекреаційного природокористування.

Волинська область володіє багатим природно-ресурсним та історико-культурним потенціалом, що поряд із яскравими регіональними особливостями створюють всі передумови для організації сучасної туристичної інфраструктури і розвитку вітчизняного та міжнародного туризму на її території. Особливе місце в структурі рекреаційної галузі регіону займають об'єкти ПЗФ. Збережені природні ландшафти, особливості рельєфу, наявність водних та лісових ресурсів створюють сприятливі передумови для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти досліджуваної теми висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, питанням організації та здійснення рекреаційної діяльності, обґрунтуванню рекреаційного природокористування присвячені роботи В.І. Азара, Н.В. Багрова, М. Бочварова, Ю.А. Веденіна, С.А. Генсирука, І.П. Герасимова, М.С. Мироненко, В.С. Преображенського, І.А. Тарасова, І.Т. Твердохлебова та ін. Особливості та специфіка рекреаційного природокористування на природоохоронних територіях

відображені в дослідженнях А.Ю. Александрової, О.Ф. Балацького, Д. Бішопа, М. Гріна, В.В. Дежкіна, В.Г. Єна, М.М. Кукурудзи, І.І. Музики, Ю.В. Панасовського, Ю.Г. Пузаченка, А.М. Рудика, А. Філіпса, П.Л. Царика, А.В. Чуписа та ін. Результати досліджень природно-заповідного фонду Волинської області висвітлено у працях Ю.М. Грищенко, Ф.В. Зузука, Л.О. Коцун, І.Я. Мисковець, О. В. Міщенко, Я.О. Мольчака, В.І. Павлова, Т.С. Павловської, Н.А. Тарасюк, В.О. Фесюка, Л.М. Черчик та ін. [2; 5–7].

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення природно-заповідного фонду як об'єкту розвитку та розширення потенціалу рекреаційної галузі Волинської області. Для досягнення мети поставлено наступні завдання:

- розглянути природно-заповідний фонд як об'єкт рекреаційного природокористування;
- охарактеризувати природно-заповідний фонд області, проаналізувати його територіальну та функціональну структури;
- розглянути роль та значення природно-заповідних територій та об'єктів для розвитку рекреаційної сфери Волинської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рекреаційне природокористування – це комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного і культурного світогляду.

Рекреаційне природокористування здійснюється на конкретних територіях з певними соціально-економічними та природними умовами. Система рекреаційного природокористування формується під впливом зростаючих потреб суспільства в рекреаційних послугах та рівня придатності природно-ресурсного потенціалу території для рекреаційного використання [1].

Природно-заповідний фонд України – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [4].

До природно-заповідного фонду України належать:

1) природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

2) штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [4].

Відносини в галузі охорони, відтворення та використання природно-заповідного фонду регулюються Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [4], прийнятим 16 червня 1992 року. Цей закон визначає правові основи організації охорони, наукових досліджень, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів. Відповідно до ст. 9 цього Закону одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого зазначеним Законом та іншими актами чинного законодавства України, є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. Дані цілі можуть бути реалізовані, зокрема, шляхом здійснення туризму як активного виду відпочинку в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, причому моделлю збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів як важливого принципу сталого розвитку держави може бути один з різновидів туризму – екологічний, який включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля.

До установ ПЗФ України, які організують і здійснюють рекреаційну діяльність, належать: національні природні парки (НПП); біосферні заповідники; регіональні ландшафтні парки; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; ботанічні сади; зоопарки; дендропарки.

Рекреантами (відпочиваючі, туристи, відвідувачі) у межах територій та об'єктів ПЗФ є особи, які відновлюють у визначених згідно з чинним законодавством місцях свої розумові, духовні і фізичні сили через загальнооздоровчий і культурно-пізнавальний відпочинок, туризм, санаторно-курортне лікування, любительське та спортивне рибальство і полювання тощо.

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється установами ПЗФ, підприємствами та організаціями, яким ці території та об'єкти підпорядковані.

Рекреаційна діяльність організовується відповідно до функціонального зонування та проектів організації території національних природних парків (НПП) і регіональних ландшафтних парків (РЛП), охорони, відтворення та рекреаційного використання їхніх природних комплексів і об'єктів, проектів організації території біосферних заповідників та охорони їх природних комплексів, а також проектів утримання та реконструкції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, проектів організації території зоопарків, дендропарків тощо [8].

На території Волинської області створена та існує мережа природно-заповідного фонду, до якої станом на 01.01.2014 року віднесено 384 території та об'єкти загальною площею 234,8 тис. га, в тому числі 26 об'єктів загальнодер-

жавного значення площею 132,7 тис. га і 358 об'єкти місцевого значення площею 102,1 тис. га. (табл. 1).

Найвищий відсоток заповідності спостерігається на території Шацького – 66,5%, Ківерцівського – 39,0% та Любешівського – 30,7 районів. У Луцькому (3,2%), Горохівському (3,1%) та Рожищенському (0,7%) районах відсоток заповідності є найнижчим (табл. 2).

Щодо кількості об'єктів та територій природно-заповідного фонду серед адміністративних районів області, то найбільшу мають Маневицький (54), Ківерцівський (53) та Камінь-Каширський (43) райони. Найменша кількість об'єктів і територій ПЗФ характерна для Рожищенського (11), Горохівського (8) та Іваничівського (3) районів.

Таблиця 1

Розподіл територій та об'єктів ПЗФ Волинської області за їх статусом
(станом на 01.01.2014 року) [3]

Природно-заповідні території та об'єкти	Кількість	Площа, тис. га
Загальнодержавного значення	26	132,7
Місцевого значення	358	102,1
Разом	384	234,8

Природно-заповідний фонд Волинської області представлений практично усіма категоріями заповідних територій, за винятком біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, дендрологічних та зоологічних парків (табл. 3). Щодо адміністративних районів, то у більшості з них нараховується по 4 категорії природоохоронних територій. Найчастіше тут зустрічаються заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища. Найбільшою кількістю категорій (5) об'єктів природно-заповідного фонду володіють Ківерцівський та Луцький райони, а найменшою – Камінь-Каширський, Рожищенський, Любомльський (по два – заказники і пам'ятки природи) та Іваничівський (лише заказники) райони.

Найбільшу частку у структурі природно-заповідного фонду Волинської області за кількістю об'єктів займають заказники (55,9%) та пам'ятки природи (30,9%). Найменшою кількістю об'єктів у області представлені такі категорії ПЗФ як природні заповідники та ботанічні сади – по одному. Найбільшу площу займають національні природні парки та заказники.

Саме національні природні парки серед об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області є найбільш придатними для рекреаційного використання. На території області розміщено три національних природних парки, а саме:

Шацький національний природний парк, НПП «Прип'ять-Стохід» та Ківерцівський національний природний парк «Цуманська Пуща».

Шацький національний природний парк було створено у 1983 році з метою збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів Шацького поозер'я, посилення охорони водно-болотних угідь міжнародного значення, сприяння розвитку міжнародного співробітництва у галузі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на площі 32515,0 га. Згідно з функціональним зонуванням територія парку розподілена на заповідну зону площею 5145,0 га, зону регульованої рекреації – 12971,0 га, зону стаціонарної рекреації – 978,0 га та господарську зону площею 29883,0 га. Поєднання численних озер з лісовими масивами, своєрідний поліський колорит, різноманіття рослинних угруповань та їх висока естетична цінність сприяють розвитку рекреації в цьому мальовничому куточку Західного Полісся.

Таблиця 2

Території та об'єкти ПЗФ Волинської області в розрізі одиниць адміністративно-територіального устрою (станом на 01.01.2014 року) [3]

Одиниці адміністративно-територіального устрою (район, місто)	Площа району, міста, тис. га	Об'єкти ПЗФ, тис. га	Природно-заповідний фонд, %
Володимир-Волинський	103,9	3,7	3,5
Горохівський	112,2	3,5	3,1
Іваничівський	64,2	2,9	4,5
Камінь-Каширський	174,9	12,2	6,9
Ківерцівський	141,4	55,2	39,0
Ковельський	173,3	6,4	3,6
Локачинський	71,5	5,5	7,6
Луцький	97,3	3,2	3,2
Любешівський	144,8	44,5	30,7
Любомльський	148,9	5,9	3,9
Маневицький	226,0	13,1	5,7
Ратнівський	143,7	11,3	7,8
Рожищенський	92,8	0,7	0,7
Старовижівський	112,2	6,8	6,0
Турійський	120,0	12,0	10,0
Шацький	75,1	50,0	66,5
м. Володимир-Волинський	1,6	-	-
м. Ковель	4,7	-	-
м. Луцьк	4,2	0,1	2,3
м. Нововолинськ	1,7	-	-
Всього по області	2014,4	237	11,7

На даний час у парку функціонують чотири зони відпочинку: «Гряди», «Світязь», «Урочище Гушове» та «Пісочне». На берегах озер розміщено велику кількість баз відпочинку, пансіонат «Шацькі озера» (600 місць), санаторій «Лісова пісня» (420 місць), спортивні, дитячі табори та низка малих наметових містечок. В останні роки у парку проводиться Міжнародний пісенний фестиваль «На хвилях Світязя». Відвідувачі можуть ознайомитися з природою парку, відвідавши еколого-пізнавальні маршрути «Лісова пісня» (протяжність 5,6 км), що пролягає сосновими лісами між озерами Пісочне і Перемут, та «Світязянка» (протяжність 5,2 км), що проходить поблизу о. Світязь.

Таблиця 3

Розподіл територій та об'єктів ПЗФ Волинської області за їх значенням, категоріями та типами (станом на 01.01.2014 року) [3]

Категорії об'єктів ПЗФ	Кількість	Площа, га	% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ
Природні заповідники	1	2975,70	1,5
Національні природні парки	3	121767,84	49,6
Заказники, всього:	215	97730,75	47,8
у т.ч. ландшафтні	36	20529,80	10,0
лісові	37	5215,9	2,5
ботанічні	32	2634,10	1,2
загальнозоологічні	34	40872,05	20,1
орнітологічні	15	3586,1	1,75
іхтіологічні	1	46,0	-
гідрологічні	60	24595,60	12,0
загальногеологічні	1	90,10	<0,04
Пам'ятки природи, всього	119	585,41	0,3
у т.ч. комплексні	1	30,00	<0,1
ботанічні	97	295,91	0,15
зоологічні	7	45,00	<0,1
гідрологічні	18	206,54	0,1
Заповідні урочища	25	14518,60	7,1
Ботанічні сади	1	10,00	<0,1
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	11	107,73	<0,1
Разом	384	234803,64	100

У 2007 році було створено національний природний парк «Прип'ять-Стохід» з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних природних поліських комплексів, які мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Територією

парку проходить низка туристичних маршрутів. Особливою популярністю користуються водні маршрути р. Стохід «Чарівний світ Полісся» та р. Прип'ять «Прип'ятські мандри». З кожним роком тут все частіше можна зустріти байдарочників з України, Польщі та інших країн. Перспективним видом туризму, який тільки починає розвиватись на території НПП, є науковий (орнітологічний). Фестиваль з екстремального водного туризму «Поліська регата» щорічно збирає екстремалів випробувати свої сили на трасі змагань та охочих відпочити, помилуватися краєвидами унікальних поліських річок та озера Люб'язь, відчути атмосферу свята Івана Купала.

На території надзвичайно цінних Ківерцівських лісів у Ківерцівському районі Волинської області ще у 2010 р. з метою збереження, відтворення і раціонального використання цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів Волинського Полісся створено НПП «Цуманська Пуща». Проте функціонування установи і досі під загрозою: не створено відповідної адміністрації, не ведеться дослідницька та природоохоронна робота. Парк включає частину одного з найцінніших розлогих лісових масивів Волині. Територія парку та його околиць має багате історичне минуле та цікаву історико-культурну спадщину.

В рекреаційних цілях пізнавальне значення мають інші природно-заповідні території та об'єкти (заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Наявність об'єктів природно-заповідного фонду має значний потенціал для розвитку туризму та проведення роботи з екологічної освіти та виховання населення Волинської області. Території та об'єкти з особливим статусом охорони виступають на сьогодні основним ресурсом розвитку туристсько-рекреаційної сфери за рахунок розширення спектру пропонованих послуг та формування унікальних турпродуктів.

Рекреаційне природокористування є поєднанням організації відпочинку населення із використанням природних умов та ресурсів території, що в свою чергу, передбачає зміни стану природного середовища під впливом рекреаційної діяльності, використання населенням природних рекреаційних ресурсів, відновлення життєвих сил трудових ресурсів [10, с. 10]. Таким чином, природоохоронні території мають не лише наукове, але й соціально-економічне значення.

Створення та облаштування туристичних маршрутів, здійснення просвітницької природоохоронної роботи серед туристів сприяють розширенню туристично-рекреаційних послуг (екологічні та туристичні стежки, музеї природи). Перспективним напрямом залучення природно-заповідних об'єктів є викорис-

тання їх у рекреаційно-екскурсійних цілях за умови дотримання природоохоронної складової.

Розвиток рекреаційного природокористування на основі територій та об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області сприятиме вирішенню наступних завдань: вдосконалення туристичного іміджу області, залучення туристів, створення нових робочих місць, екологічне виховання, розвиток інфраструктури (готелі, заклади харчування) та сфери послуг (транспорт і зв'язок, реалізація сувенірної продукції) тощо.

Висновки. Важливою умовою розвитку рекреаційного природокористування Волинської області є використання природно-заповідного фонду. Особливо це стосується територій вищого статусу, а саме національних природних парків, які виступають основою для ведення туристсько-екскурсійної діяльності в області. Рекреаційне природокористування в даних парках представлене розробленою мережею екологічних стежок та туристичних маршрутів. Туристсько-рекреаційна діяльність на територіях установ та об'єктів природно-заповідного фонду області полягає в забезпеченні попиту населення в оздоровленні та відпочинку, санаторно-курортному лікуванні, екотуризмі та спортивно-оздоровчому туризмі. Актуальним питанням розвитку рекреаційних послуг на природно-заповідних територіях є подальше вивчення місцевих природних ресурсів, відновлення інфраструктури, розширення робочих місць для населення в рекреаційній сфері, отримання додаткових доходів місцевими бюджетами.

Література

1. Герасимчук Г.В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації: [монографія] / Герасимчук З.В., Коленда Н.В., Черчик Л.М. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 172 с.
2. Грищенко Ю.М. Екологічні мережі Волині / Ю.М. Грищенко, М.С. Яковичина // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – №11, ч. 2: Шацький нац. прир. парк: регіон. аспекти, шляхи та напрями розвитку. – С. 104–108.
3. Екологічний паспорт Волинської області за даними на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/volynska>.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
5. Ковальчук І.П. Природно-заповідний фонд басейну р. Стохід: сучасний стан, картографічна модель, шляхи оптимізації функціонування / Т.С. Павловська, Д.В. Савчук // Часопис картографії: Зб. наук. праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 3. – С. 82–91.
6. Коцун Л.О. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Волинського Полісся / Коцун Л.О., Коцун Б.Б. // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – №11 (Ч.ІІ). – С. 162–166.
7. Мольчак Я.О. Оцінка рекреаційної сприятливості об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області / Я.О. Мольчак, В.О. Фесюк, І.Я. Мисковець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eko-kremen.mvk.pl.ua/sborn2004_02_01.shtml.
8. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [Електронний ресурс]. – 2009. – № 330. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0679-09>.
9. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: На-

Summary

M.M. Melnyichuk, T.P. Bezsmertniuk. Nature Reserve Fund in the Structure of Recreational Nature Management of Volyn Region.

In the article the nature reserve fund in the structure of recreational area of Volyn region is considered. Nature reserve fund as an object of recreational nature management is described. The results of research of the nature reserve fund of Volyn region are represented, it is analyzed territorial and functional structures. The role and importance of natural protected areas and objects are considered for development of recreational industry of Volyn region.

УДК 911.52:550.4 (477.52)

О.В.Бова, Я.С.Бойко

**ІНТЕНСИВНІСТЬ БІОЛОГІЧНОГО ВБИРАННЯ РОЗСІЯНИХ МЕТАЛІВ
РОСЛИНАМИ АВТОНОМНИХ ЛІСОСТЕПОВИХ ЛАНДШАФТІВ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

В статті наведені показники інтенсивності біологічного вбирання (K_b) типовими рослинами автономних лісостепових ландшафтів Сумської області. Аналізується вплив на ці показники ландшафтно-геохімічних умов.

Постановка проблеми. Вміст розсіяних хімічних елементів у рослинах в значній мірі залежить від інтенсивності їх вбирання, яка визначається систематичним положенням рослин та ландшафтно-геохімічними умовами території. Встановлення особливостей інтенсивності накопичення певними видами і групами рослин має не лише науковий, але й практичний інтерес, оскільки ці дані можна використати в еколого-геохімічних цілях.

Метою дослідження є встановлення особливостей інтенсивності вбирання розсіяних металів різними рослинами автономних лісостепових ландшафтів Сумської області. Для вирішення цієї мети були підраховані коефіцієнти біологічного вбирання на основі отриманих даних про вміст елементів у золі рослин і ґрунтоутворюючих породах [1]. Валовий вміст розсіяних елементів визначався емісійним спектральним аналізом [2].

Викладення основного матеріалу. Наведені в таблиці 1 коефіцієнти біологічного вбирання свідчать про те, що рослинність лісостепу Сумської області, що росте в автономних умовах, активно втягує в біогенну міграцію більшість елементів ,які визначались. Окремі трав'яні та деревні рослини мають різну інтенсивність вбирання. Помітна різниця також в показниках K_b між групами рослин. Рослини, що ростуть в автономних ландшафтах з чорноземними і сірими лісовими ґрунтами на лесовидних суглинках мають однотипний характер розподілу K_b елементів.